

İBTİDAİ ARAŞDIRMA ZAMANI HİPNOZ TƏTBİQ ETMƏNİN PROSESSUAL VƏ TAKTİKİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: hipnoz, hipnoloq, qeyri-ənənəvi üsullar, parakriminalistika, ibtidai araşdırma, taktika, metodlar, dindirmə, cinayətkarlıq.

Keywords: : hypnosis, hypnologist, non-traditional methods, paracriminalistics, preliminary investigation, tactics, methods, interrogation, crime.

Anahtar kelimələr: hipnoz, hipnolog, geleneksel olmayan yöntemler, parakriminalistik, ön soruşturma, taktikler, yöntemler, sorgulama, suç.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 125-ci maddəsinin VII hissəsində göstərilir ki, məhkəmə icraatı həqiqətin müəyyən edilməsini təmin etməlidir [1; s. 45].

Son illər Respublikamızda aparılan genişmiqyaslı islahatların ən mühümlərindən biri də Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Məhkəməhüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi” haqqında Fərmanı olmuşdur. Həmin Fərmana uyğun olaraq, müasir dövrün tələblərinə cavab verən, cəmiyyətdə yüksək nüfuza malik ədalət mühakiməsinin formalaşdırılması prosesini sürətləndirmək məqsədilə məhkəməyə müraciət imkanları daha da genişləndirilmiş, məhkəmələrin fəaliyyətində şəffaflıq artırılmış, məhkəmə icraatının effektivliyi yüksəldilmiş, məhkəmə qərarlarının tam və vaxtında icra olunması, eləcə də süründürməçiliyin və digər neqativ halların aradan qaldırılması üçün davamlı tədbirlər həyata keçirilir [2].

Elmi-tədqiqat işinin məqsədi xarici ölkələrin təcrübəsini nəzərə almaqla cinayətlərin istintaqı zamanı qeyri-ənənəvi üsul olan hipnozdan dindirmə zamanı istifadə olunmasını əsaslandırmaq və cinayət prosesual qanunvericiliyə dəyişiklik edilməsi barədə təklif verməkdir.

Müasir dünyanın sivil ölkələrində cinayət işlərinin açılmasında qeyriənənəvi üsullardan geniş istifadə olunur. Lakin Azərbaycan

Respublikasında qanun bunu qəti qadağan edir. Belə ki, AR CPM-in 15.2.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, işgəncələr vermək, fiziki və psixi zorakılıqdan, o cümlədən tibbi preparatlardan istifadə etmək, aclığa, hipnoza məruz qoymaq, tibbi yardımdan məhrum etmək, digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzalar tətbiq etmək qadağandır [3; s. 49]. Dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən RF, ABŞ, Fransa, İsrail, Böyük Britaniya, Ukrayna, Belarus və s. ölkələrdə cinayətlərin açılmasında qeyri-ənənəvi üsul və metodlardan səmərəli istifadə olunur. Maraqlı cəhət odur ki, RF-in qanunvericiliyində nəzərdə tutulmasa da təcrübədə əsasən açılmayan ölüm işlərində müstəntiq ekstrasensin köməyindən istifadə edir və bunu köməkçi vasitə kimi qiymətləndirir.

Bir çox ölkələrin qanunvericiliyində parakriminalistikanın imkanlarından dindirmə istintaq hərəkətində geniş tətbiqinə, o cümlədən qeyri-ənənəvi üsul olan hipnozdan istifadəyə icazə verilir.

İ.S.Abbasova yazır ki, ibtidai araşdırmada uzun illər tətbiq edilən və özünü doğrultmuş taktiki üsul və metodlar müasir dövrdə cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi dəyişikliklərin, elmi-texniki tərəqqinin tələblərinə bəzən cavab verə bilmir, bəzən isə səmərəli nəticə vermir. Ona görə də kriminalistika digər elm sahələrinin nailiyyətlərindən öz məqsədləri üçün istifadə etməyi qarşısına məqsəd qoyaraq, bu istiqamətdə

tədqiqatlar aparmaqdadır. Belə yeni tədqiqat istiqamətlərindən olan parakriminalistikadan məqsədyönlü istifadə edilməsi təcrübənin tələblərindən irəli gəlməklə yanaşı, gələcəkdə hüquq-mühafizə orqanlarında çalışacaq gənc kadrların hazırlanmasında da mühüm rol oynayacaqdır [5; s.5].

A.M.Yurinin təbirincə desək, parakriminalistikanın terminlərindən biri də hipnozdur. Yunan termini olan “hipnoz” sözünün mənası “yuxuda olmaq” deməkdir. Bəzi hüquq ədəbiyyatlarında hipnoz yunan tanrısı Hipnosun adından götürüldüyü qeyd olunur [5; s.49].

Hipnoz qədim tarixə malikdir. Qədim dövrlərdə Hindistan, Misir, Yunanıstan və digər ölkələrdə hipnozdan yuxu gətirmək üçün müalicə vasitəsi kimi istifadə olunurdu. Hipnoz bir elm sahəsi kimi XVIII əsrin ortalarında Avropada tədqiq olunmağa başlamışdır. Hipnoz elm baxımından tədqiq olunmasında avstriyalı həkim Frans Anton Mesmerin, Markiz Pyuseqyurun, portuqaliyalı Joze Kustodiode Farianin xidmətləri böyükdür. İngiltərədə Ceyms Breyd hipnoz elmi cəhətdən əsaslandırılması və hipnoz nəzəriyyəsinin yaradılmasında çox işlər görmüşdür. XIX əsrin sonlarında Fransada hipnoz yaranmasını müxtəlif cür izah edən iki elmi məktəb - Paris və Nansi məktəbləri yaradılmışdır [5; s.52].

O dövrdə Xarkov Universitetinin professoru V.Y. Danilevski heyvanlar və insanlar üzərində apardığı tədqiqatlara görə belə bir qənaətə gəlmişdir ki, insan və heyvanlara hipnoz eyni cür təsir edir. O, hipnozla bağlı əsaslandırılmış müddəalarını 1889-cu ilin avqustunda Parisdə keçirilən beynəlxalq konqresdə çıxış edərək tədbir iştirakçılarının nəzərinə çatdırmışdır. O, uzun illər apardığı tədqiqatların nəticəsini “Hipnotizm” adlı elmi əsərində çap etdirmişdir [6; s.43-44].

İllər ötdükcə hipnozun tətbiq sahələri daha da genişlənməyə başladı. Artıq ondan tək xəstəliklərin müalicəsi kimi deyil, həm də cinayətlərin üstünün açılmasında istifadə olunur. Hipnozun öyrənilməsində amerikalı M.Q.Eriksonun mühüm rolu olmuşdur. M.Q. Erikson (1901-1990) hipnoza klassik formadan fərqlənən yeni yanaşma işləyib hazırlayaraq onun

daha səmərəli və məqsədyönlü istiqamətlərini göstərmişdir. Məhz bu səbəbdən Erikson müasir hipnoz atası hesab olunur [5; s.56].

Azərbaycan Respublikasında hipnozla bağlı araşdırma aparan tədqiqatçılara prof. Nadir İsmayılovu, hipnoloq Şəmsəddin Əliyevi, ekstrasens Tofiq Dadaşovu və başqalarını göstərə bilərik.

Müasir dövrdə kriminalistik ədəbiyyatda hipnoz üç əsas – səthi hipnoz, zəif (orta) hipnoz və dərin hipnoz mərhələləri fərqləndirilir. Hipnoz, həm də üç əsas tipi – “letargiya” (hərəkətsizlik), “katalepsiya” (tutub saxlama) və “somnambulizm” (yuxuda hərəkət etmək) kimi tipləri fərqləndirilir.

Tibbi və kriminalistik ədəbiyyatlarda müasir dövrdə hipnoz tətbiqinə dair 20-yə yaxın metod göstərilir. R. Breq “Hipnoz” əsərində hipnoz tətbiqində on səkkiz əsas metod göstərmişdir. Bu metodlara güzgüdən istifadə etməklə hipnoz, Luis güzgüsü və Breyngeym metodlarını, musiqi və fırlanan güzgü vasitəsilə hipnoz etmə metodlarını, mərhələli hipnozu və s. göstərmək olar [8; s.73].

İ.S. Abbasova qeyd edir ki, ümumiyyətlə, mütəxəssis ən azı 3-4 hipnoz tətbiq etmə metodu bilməlidir ki, hipnoz olunan bir metoda tabe olmadıqda, hipnoloq ona hiss etdirmədən başqa metoda keçə bilsin. Lakin bütün metodların əsas məqsədi hipnoz olunanın gözlərini maksimum dərəcədə yormaqdır [5; s.73].

Müasir dünyanın bir sıra ölkələrinin, o cümlədən, Fransa, İtaliya, ABŞ, RF-in hüquq-mühafizə orqanları lazım gəldikdə dindirməni hipnoloqun köməyi ilə hipnoz tətbiq etməklə aparırlar.

Prosessual vəziyyətindən asılı olaraq hipnoz kimlərə tətbiq edilməsi barədə kriminalistik ədəbiyyatda vahid bir fikir yoxdur. Belə ki, kriminalistlərdən V.A. O obrazstov və A.A. Toroknov qeyd edirlər ki, dindirmə zamanı hipnoz istintaqa kömək məqsədilə əsasən zərərçəkmiş şəxslərə və şahidlərə onların könüllü razılığı əsasında tətbiq edilə bilər. Bir qayda olaraq, hipnoz şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərə tətbiq olunmur. Lakin bu o demək deyildir ki, onlar hipnoz tətbiqi ilə dindirilə bilməz [9; s.142].

1977-ci ildə FTB tərəfindən uğurla aparılan işlərdən sonra hipnoz ABŞ-da məşhurlaşmağa başladı. Bir sıra polis departamentləri proqramlar hazırladılar və öz əməkdaşlarını hipnozun tətbiqi texnikası ilə ciddi məşğul olmağa cəlb etdilər. Hipnoz yalnız cinayətkarların aşkar olunmasında deyil, artıq qeyd edildiyi kimi, cinayətlərin törədilməsində də geniş tətbiq olunmağa başladı [5; s.79].

Kriminalistik ədəbiyyatlarda göstərilir ki, hipnozun köməyi ilə bir şəxsə bir neçə rolu proqramlaşdırmaq olar. Belə ki, hipnoz vasitəsilə polis işçisinə iki rolu icra etmək, yəni həm polis vəzifəsini yerinə yetirmək, həm də onu cinayətkar dəstələrə daxil etmək mümkündür.

“Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanunun 10-cu maddəsinin 16-cı bəndində qeyd olunur ki, polis işçilərinin əməliyyat-axtarış tədbirləri çərçivəsində cinayətkar qruplara və kriminogen obyektlərə daxil edilməsi mümkündür. Hipnoz vəziyyətində şəxsi belə kriminogen qruplara daxil etmək olar. Belə hallarda həmin şəxs proqramda nəzərdə tutulduğu kimi bir halda polis işçisi, başqa halda cinayətkar birliyin üzvü kimi həmin dəstədə çalışacaqdır [9; s.4].

ABŞ-da ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin istintaqında digər metodlar səmərəsiz olduqda əsasən fərziyyələrin qurulmasında hipnozdan geniş istifadə olunur.

Baxmayaraq ki, XX əsrin 70-ci illərindən RF-da cinayətlərin istintaqında hipnozdan istifadə edilir, lakin hazırkı vaxtadək hipnozun tətbiqi qanunvericiliyə daxil edilməyib.

Y.Q. Qrimak cinayətkarlıqla mübarizədə hipnozdan istifadə etməyi məsləhət görərək aşağıdakı hallarda hipnozun tətbiqini qeyd edir:

a) axtarılan informasiyanın potensial daşıyıcısı olan subyektlərdə emosional və posttravmatik amneziyaların aradan qaldırılmasında;

b) əməliyyat-axtarış işçilərinə qeyri-ənənəvi metodlarla informasiya toplamaq üsullarını öyrətmək məqsədilə;

c) parapsixoloji qabiliyyəti olan bəsirət və biolokasiya effekti imkanlarını stimullaşdırmaq məqsədilə və s. [7; s.82].

Müasir dövrdə hüquq ədəbiyyatında hipnozun

tətbiqinin tərəfdarları və əleyinə olanlar öz fikirlərini gətirdikləri arqumentlərə əsaslanaraq bildirirlər. Məsələn, A.M. Yurin, Y.P. Qrimaq və V.S. Xabalyov hipnoz vəziyyətində dindirmənin yalnız əməliyyat informasiyası verdiyini qeyd edirlər və buna görə də ondan yalnız əməliyyat məqsədləri üçün istifadə olunmasını tövsiyə edirlər [10; s.132].

ABŞ-da da dindirmə zamanı hipnozdan istifadə edilərkən müəyyən şərtlərə əməl olunmalıdır:

- Hipnozun tətbiqi ilə dindiriləcək şəxsin yazılı razılığının alınması - bu zaman həmin şəxsə hipnozun tətbiqinin məqsədi izah edilməli, səhhəti üçün hipnozun tətbiqinin zərərsizliyi başa salınmalı, dindirmə zamanı alınmış məlumatların konfidensiallığı təmin edilməli və bu məlumatlardan yalnız təyinatı üzrə istifadə olunacağına zəmanət verilməlidir.

- Hipnoz yalnız ABŞ-da FTB-in Baş İdarəsinin yazılı icazəsi olduqda tətbiq oluna bilər.

- Baş Prokurorluğun yazılı icazəsi (Baş Prokuror olmadıqda onun cinayət işləri üzrə köməkçisi tərəfindən imzalanmış icazə) alındıqdan sonra hipnozla dindirmə aparıla bilər [11; s.159].

Hipnozun tətbiqi zamanı şərtlərdən biri də az adamı dindirməyə cəlb etməkdir. Həmçinin, tələb olunan şərtlərdən biri də hipnoloqun tibbi lisenziyasının olmasıdır. İ.Abbasova göstərir ki, bu şəxslər mütləq tibb, psixiatriya və ya psixologiya sahəsində xüsusi biliyə malik olan şəxslər içərisindən seçilməlidir [5; s.85].

ABŞ qanunvericiliyinə əsasən, müstəntiq hipnoz tətbiq edilərkən iştirak edə bilməz. ABŞ-da hipnoz vasitəsilə dindirmə aparan şəxsə müşahidəçi - agent deyirlər. Müşahidəçi - agent yalnız müstəntiqin onu istiqamətləndirdiyi qaydada dindirmə apara bilər.

Hipnoz vasitəsi ilə dindirilən zaman audio və video yazılardan əl istifadə olunmalıdır ki, dindirilən şəxs bunu hiss etməsin. Sonra isə bu barədə protokol tərtib olunur. Hipnozun tətbiqi zamanı alınan ifadələr digər sübutlarla üst-üstə düşərsə, məhkəmə tərəfindən sübut növü kimi tanınır. Dindirmə protokolunda dindirmənin məqsədi, hansı müddətdə aparılması, tarixi, dindirilən şəxslərin razılığı və başqa məlumatlar yazılır.

Hipnotik təsir metodunun digər əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ifadə verən şəxs bəzən obyektiv və subyektiv amillərin təsirindən ona məlum olan məlumatlarla bağlı gerçək ifadə verə bilmir. Bu zaman onun şüur altında əks olunmuş informasiya hipnoz vasitəsilə oyadılır ki, bu da yaddaşın aktivləşdirilməsi, “silinmiş” izlərin bərpa olunması ilə müşayiət olunur. Bu metodla alınmış məlumatlar yalnız təqsirkar şəxslərin aşkar edilməsi və məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün deyil, həm də təqsirsiz şəxslərdən şübhələrin götürülməsi və onların reabilitasiyası üçün əhəmiyyətlidir [5; s. 88-89].

Respublikamızda hüquq sahəsində parakriminalistika metodlarından istifadə edərək, hipnozun tətbiqinə münasibət bir mənalı deyildir. Elm aləmində bu mövqeyin tərəfdarları və əleyhdarları var. Belə ki, əleyhdarlar əsasən hipnoz tətbiq edilərkən insan hüquqlarının pozulmasını əsas gətirirlər və qeyd edirlər ki, dindirmədə hipnozun tətbiqi qeyri-etik bir üsuldur.

Lakin bir sıra prosessualistlər dindirmə zamanı hipnozun tətbiqini məqbul hesab edirlər. Təcrübədən məlumdur ki, kriminalistikada əvvəllər qadağan edilmiş bəzi taktiki üsullar müəyyən illər cinayətkarlıqla mübarizədə özünü

doğrultduğu üçün sonralar qanunvericiliyə daxil edilmişdir. Təklif edirəm ki, bu sahədə xarici dövlətlərin uğurlu nəticələrini nəzərə alaraq hipnozun tətbiqini qadağan edən AR CPM-in 15.2.1. maddəsindən “aclığa” sözündən sonra “hipnoza” sözü çıxarılsın və cinayət prosesində cinayətlərin tezliklə açılması üçün parakriminalistikanın üsullarından biri olan hipnoz tətbiq etməklə dindirmə qanunvericiliyə daxil edilsin. Bu, obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi və cinayətlərin tezliklə açılmasına səbəb ola bilər.

Göstərilən metodla bağlı problemlərin həll olunması üçün birinci növbədə ibtidai istintaqda hipnozun tətbiqinin hüquqi əsası yaradılmalı, həmçinin, dindirmədə hipnozun tətbiqi metodunun elmi əsasları işlənib hazırlanmalıdır.

Beləliklə, inanırıq ki, tezliklə hipnozla dindirmənin elmi əsasları işlənib hazırlanacaq və parakriminalistikanın bu metodu təcrübədə geniş tətbiq olunacaq.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
2. “Məhkəmə hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” Fərman
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi
4. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanun
5. Abbasova İ.S., Rzayevə G.A. “Dindirmə zamanı parakriminalistikanın imkanlarından istifadənin prosesual və taktiki xüsusiyyətləri”. Bakı, “Təknur” 2016.
6. <https://az.wikipedia.org/wiki/Hipnoz>.
7. Гримак Л.Р. Гипноз и преступность. М., Республика, 1977.
8. Брег Р. “Гипноз” Самоучитель. /Перевод на русский язык. Макаренко В.В., Таганрог, 1991.
9. Под ред. В.А. Образцова Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов. М. “Юристъ”, 2001.
10. Ларин А.М. Криминалистика и паракриминалистика. М., Б Е К, 1996.
11. Протасевич А.А., Образцов В.А., Боголомова С.Н. и др. “Монологи Криминалистика о своей науке, призванной адекватно противостоять современной преступности”. Иркутск И ГЭА, 1999.

PROCEDURAL AND TACTICAL FEATURES OF APPLYING HYPNOSIS DURING PRELIMINARY INVESTIGATION

SHOHLET KARİMOV

*Ph.D in law, Docent of the Department of
Law of NAA*

SUMMARY

The article is devoted to the problems of applying hypnosis, one of the methods of paracriminalistics, during interrogation in the criminal process.

Hypnosis an unconventional method of interrogation, is used in the preliminary investigation of crimes in several countries of the world. In addition to other prohibitions, exposure to hypnosis is also prohibited in Article 15.2.1 of the CPC of the Republic of Azerbaijan. This loophole in the legislation prevents the opening of some criminal cases in our Republic.

The article suggests that the use of hypnosis during interrogation should be included in the legislation of the Republic of Azerbaijan, as in the USA, France, Italy, Great Britain, Israel and other countries of the world.

ARAŞTIRMA SIRASINDA HİPNOZ KULLANMANIN PROSEDÜR VE TAKTİK

ŞOHLAT KERİMOV

*Ulusal Havacılıq Akademisinin Hukuk
bölümünün doçenti, hukuk doktorası*

ÖZET

Makalede, parakriminoloji yöntemlerinden biri olan hipnozun cezai süreçte sorgulama sırasında uygulanmasındaki sorunlara ayrılmıştır.

Dünyanın birçok ülkesinde, suçların soruşturulması sırasında ön soruşturmada alışılmadık bir sorgulama ve soruşturma yöntemi olan hipnoz kullanılmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti CPM'nin 15.2.1 maddesi, diğer yasaklarla birlikte hipnoza maruz kalmayı da yasaklamaktadır. Mevzuattaki bu hüküm bazı ceza davalarının erken açılmasını engellemektedir.

Makale, sorgulama sırasında hipnoz kullanımının ABD, Fransa, İtalya, İngiltere, İsrail ve diğer ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatında da yer alması gerektiğini öne sürüyor.